

УДК (73)

Світлана Білецька,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри історії педагогіки
та порівняльної педагогіки
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

ЕВОЛЮЦІЯ ОБРАЗУ ДИТИНИ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОСТОРІ ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

В країнах Західної цивілізації концепція дитинства еволюціонує від ідеї недосконалості дитини, повної відсутності почуття емпатії до дитячого світу за часи античності до розвитку ідей педоцентризму на сучасному етапі.

Ключові слова: Західна цивілізація, образ дитини, емпатія.

В странах Западной цивилизации концепция детства эволюционирует от идеи несовершенства ребенка, полного отсутствия чувства эмпатии к миру детства в период античности до активного развития идей педоцентризма на современном этапе.

Ключевые слова: Западная цивилизация, образ ребенка, эмпатия.

In the countries of Western civilization the conception of childhood evolves from the idea of child's imperfection during the time of antiquity to the active development of the ideas of child centered ideology in the present stage.

Key words: Western civilization, image of child, empathy.

Уявленнями про дитинство й природу дитини більшою мірою визначається спрямованість будь якої педагогічної теорії, зміст і стиль педагогічного впливу. На сучасному етапі характерною ознакою педагогічного мислення виступають ідеї педоцентризму, які пройшли свою трансформацію протягом століть.

Мета – проаналізувати еволюцію образу дитини в контексті ідей педоцентризму.

Фундамент Західної цивілізації закладався в епоху античності. Саме вона визнається колискою досягнень, які сучасний західний світ вважає основоположними для свого соціально-культурного розвитку. Стосовно образу дитини, аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що античне суспільство мало уявлення про вікові особливості дитини, про специфіку її потреб (античне суспільство зробило свій внесок в історію дитячої іграшки, літератури). У грецьких філософів ми знаходимо системний підхід у питаннях батьківської і шкільної педагогіки. На думку В. Френч (V. French), саме Плутарх і Аристотель «створили перші моделі

дитячого розвитку, які багато в чому паралельні сучасним теоріям» [7, с. 283].

Водночас із цим задокументовано факти різко негативного ставлення до дитини. Великого поширення в античному суспільстві набували такі явища, як дітовбивство, підкидання немовлят, торгівля дітьми, сексуальні наруги. Відомостей про те, що існували спроби викоренити ці практики, в літературі не знайдено. Таким чином, кажучи про емоційну чутливість дорослих до світу дитинства, можна констатувати, що, визнаючи факт незрілості дитини, а також те, що дитинство має свої особливості, жителі Аттики не усвідомлювали значущості цього періоду в людському житті, унікальності дитячого світосприймання, відчуття емпатії навряд чи було розвинене в античних людей.

Період Середньовіччя також «ледь помічало дитину, не маючи часу ні розчулюватися, ні захоплюватися нею. Ледь вийшовши з-під опіки жінок, що не ставилися серйозно до дитячої суті, дитина виявлялася викинутою у виснажливість сільської праці або в навчання ратній справі» [2, с. 350]. У ситуації, що склалася, активну роль відіграло християнство, зокрема старозавітна доктрина «первородного гріха». Дитина розглядалася як свавільне створіння, яке у своїх прагненнях і вадах нічим не відрізняється від дорослого, вона грішна з моменту свого народження, вона грішна а рїогї, тобто без доказів. Було оголошено, що єдиний шлях до порятунку душі дитини-грішника – це повне смирення, слухняність і покора волі батьківській і волі духовних пастирів. При цьому малася на увазі не просто покора, а *беззастережне* визнання верховної батьківської (духовної) влади.

У надрах цієї дивовижної за своєю жорстокістю системи зародилося абсолютно діаметрально протилежне бачення дитини, таке, яке стало відправною точкою всієї подальшої гуманної педагогіки. У Новому Заповіті ми стикаємося з дивовижно тонким сприйняттям і розумінням дитини і її світу, ідея первородного гріха на його сторінках відступає, здає свої позиції.

Таким чином, до XVIII ст. основна концепція дитинства коливається між двома крайнощами: дитина як провідник диявольських сил і вона ж, дитина, як провідник божественного. Для масової педагогічної практики основоположною стала ідея початкової гріховності дитячої душі.

Активний процес трансформації педагогічної свідомості в цілому і уявлень про суть дитини як його основоположної ідеї припадає на період Нового часу. У цей час на підмостки історії виходить новий клас – буржуазія, група людей, які могли собі дозволити звернути увагу на дітей, оскільки мали гроші і, що важливо, бажання їх витратити. «Дитинство з'явилося в Європі разом із кишеньковими годинниками і кредиторами епохи Відродження. Дитинство належить буржуазії», – констатує сучасний американський дослідник І. Ілліч (Ivan Illich) [6].

Філософським фундаментом усіх цих змін стала концепція дитинства, в основі якої лежала ідея непорочності та слабкості дитячої

натури (на противагу пануючій в Середньовіччі ідеї первородного гріха). Ян Амос Коменський у своїй «Великій дидактиці» писав: «Немовля є новонародженою людиною, яка тільки що ввійшла у світ, у всьому нерозвинена і така, що потребує всебічного виховання» [1, с. 129].

Разом з ідеєю дитячої слабкості прийшла концепція етичної відповідальності вчителів і всієї системи виховання. Джон Локк проголосив свою ідею, згідно з якою душа дитини являє собою *tabula rasa* (тобто «чисту дошку»), на якій дорослі пишуть все, що хочуть. Цим своїм постулатом філософ і педагог викликав відчуття провини у дорослих за розвиток їх власних дітей (оскільки виходить, що все, що дитина робить є результатом тієї системи виховання, яка була до неї застосована).

Таким чином, був забезпечений психологічний фундамент для дбайливого виховання дітей, для того, щоб ця сфера людської життєдіяльності стала, спочатку в Англії, а потім і в усьому Західному світі, національним пріоритетом, принаймні в середовищі середнього класу. Проте всі ці передові переконання продовжували розвиватися в рамках концепції «первородного гріха», в чомусь видозмінюючи її, в чомусь доповнюючи.

Справжню революцію в свідомості людей XVIII ст. здійснив один із найбільш видатних філософів свого часу, родоначальник, духовний батько «вільного виховання» – Жан-Жак Руссо. Саме він став людиною, яка ідею первородного гріха перевернула догори ногами. Він гучно заявив, що немовля, яке з'явилося на світ, досконале, «за природою схильне до доброти» і завдання вихователя полягає не в тому, щоб «ліпити» форму і заповнювати її, а в тому, щоби пестити, зберігати і прагнути не зіпсувати те, що закладене Всевишнім у душу немовляти. Філософ повністю змінює виховний вектор, замість політики «вибивання зла» він пропонує «збереження добра».

Один із перших Ж-Ж. Руссо заговорив про цінність дитинства в людському житті. «У людства – своє місце в загальному порядку Всесвіту, у дитинства – теж своє в загальному порядку людського життя: у людині потрібно розглядати людину, в дитині – дитину».

Таким чином, можемо зробити висновок, що в Новий час відносно дитинства зникає монополія однієї доктрини, з'являється декілька концепцій, які деколи взаємозаперечують одна одну і стають основою для різних педагогічних підходів: з одного боку, свій розвиток одержують ідеї Руссо – з'являється ряд теорій «романтичного напрямку», де автори активно захищають тезу про те, що «діти приходять до нас із небес, їх маленькі душі сповнені невинності і миру» (американський реформатор Lydia Maria Child). У протилежному кінці ідеологічного спектра розвивається кальвіністська доктрина, «яка довго і наполегливо бореться за об'єднання ідеї первородного гріха з переконанням у дитячій пристосовуваності» [5, с. 156].

Все частіше і частіше в роботах із виховання з'являються такі характеристики, як «пластичність», «м'якість», «пристосовуваність»,

наголошується на сприйнятливості дитячої натури щодо маніпуляцій дорослих. Саме в цей період до дитинства починають ставитися, як до підготовчого етапу, протягом якого закладаються основи всього подальшого життєвого шляху (завдяки м'якості і податливості дитячої натури).

Якісно новий етап в еволюції образу дитини настає в період «педоцентричної революції». У цей час, спираючись на нові дані, вчені доходять революційного висновку – дитина є активним суб'єктом усього виховного процесу, вона не глина, з якої вихователь може ліпити все, що йому захочеться, вона, швидше, нагадує рослину, якій необхідна обережна допомога садівника.

Нові ідеї були покладені в основу принципово іншої форми організації взаєностосунків дорослого і дитини, сприяли найбільш інтенсивному розвитку педоцентристської (дитоноцентрованої) ідеології суспільства в цілому. Дитина постає в епіцентрі всього сімейного і шкільного життя, відтепер вона є значимою і цінною, її вивчають, за нею спостерігають, її люблять. Своєрідним новим педагогічним Євангелієм стало декларування права дітей на самостійне осмислення свого місця в майбутньому житті і своєрідну заборону для дорослих видавати приписи норм поведінки майбутньому поколінню. Як влучно зауважив Дж. Моделл (John Modell), «у період з 1870 по 1930 рік відбувається трансформація «корисної дитини» XIX століття в «безцінну дитину» XX століття» [8]. Дитинство починає усвідомлюватися як значущий етап у житті людини, більше того, починають говорити про нього не як про «час підготовки до справжнього життя», а як про самоцінний і повноцінний період цілковито справжнього життя.

Саме в цей час також змінюється усвідомлення суті дитини. В основу всіх нововведень педагогіки педоцентризму вчителі поклали тезу Ж.-Ж. Руссо про досконалість людини, що народилася, про початково «добру» природу дитини, її внутрішню гармонію. «Дитина не зла, – писали Реріхи, – але дуже швидко може засвоїти спадщину атавізму» [4, с. 201]. Таким чином, уперше в історії людства новозавітна ідея «доброї» природи маленької людини починає впливати на масову педагогічну практику.

У другій половині XX століття основним філософським імперативом педагогічної теорії стають положення: дитина – це індивідуальність, що існує для виховання; дитина, що народилася, – це «людина у дії», а не тільки «людина в перспективі»; діти не неактивні, вони просто активні інакше, ніж дорослі. Їх активність має інші форми та інтенсивність. Ці основні постулати педоцентризму все глибше проникають у світовідчуження західної людини.

На основі проведеного аналізу ми можемо констатувати, що в країнах Західної цивілізації концепція дитинства еволюціонує від ідеї недосконалості дитини, повної відсутності почуття емпатії до дитячого світу за часи античності до активного розвитку ідей педоцентризму на сучасному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коменский Я. А. Великая дидактика / Я. А. Коменский // Педагогическое наследие. Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1989.
2. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф. – Екатеринбург : У-Фактория, 2005.
3. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании / Ж.-Ж. Руссо // Педагогическое наследие. Я. А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1989.
4. Рерих Н. Живая Этика / Н. Рерих // Антология гуманной педагогики. – М. : Изд-ский Дом Ш. Амонашвили, 1999.
5. Degler Carl. Women and the Family in America from the Revolution to the Present / Degler Carl. – N.Y. : Oxford University Press, 1980.
6. Illich Ivan. Deschooling Society / Illich Ivan. – Penguin Books, 1973.
7. French V. History of Parenting: the Ancient Mediterranean World / V. French // Handbook of Parenting. – 1995. – Vol. 2.
8. Modell John. Historical Perspectives / Modell John, Goodman Madeline // At the threshold: The developing adolescent. Historical perspectives / Ed. by M. Goodman. – Harvard University Press, 1990.